

Inhoud

- I Het wonder van het bouwen 11
 - II De overlevers 49
 - III Het wankele koord 75
 - IV Het huis van orde en papier 97
 - V De hordenloop van drie boeren 121
 - VI Hoe God verdween uit Jorwert 155
 - VII De winter van 1979 193
 - VIII Intermezzo: de toren en de houten gezichten 233
 - IX De goedheid van Akke van Zuiden 257
 - X De stad, het kasteel en het dorp 303
 - XI Een eiland in de tijd 339
 - XII Epiloog 361
- Verantwoording 395
- Nawoord 397
- Literatuur 417
- Illustratieverantwoording 421

I

Het wonder van het bouwen

Peet had nooit het dorp verlaten. Hij leefde in gesloten kringen van gezin, familie, vrienden en buren. 's Ochtends legde hij soms een bos wortels op de stoep van iemand die hij mocht, of een bloemkool, of een paar preien. Hij hield van de wolken waar het licht in stralen vanaf kon lopen, van het open veld, van de rode ochtendlucht, van het blauw van de najaarsmorgen. En als hij zich dan omdraaide zag hij altijd weer dezelfde toren, de huizen rondom de kerk gekropen, de daken wittig van de eerste nachtvorst, de meeste takken al kaal en zwart.

Het was stil geworden in het dorp. Soms reden er schoolkinderen langs de weg, gebogen, driftig trappend, in lange slierten, tassen vol huiswerk achterop. Soms zag je in de verte een boer, hollend langs een sloot. Soms was er iets met een schaap, of er zat een trekker vast. Soms kwam er rook uit een schoorsteen.

In Peets jonge jaren hoorde je altijd klompen en fietsen in de dorpsstraat. 's Ochtends, als alle knechten tegelijk van het melken kwamen en thuis gingen ontbijten. Om twaalf uur, als de klok luidde voor warm eten. 's Middags, als de school uitzwermden. 's Avonds, als alle winkels nog open waren, en de vrouwen renden om een laatste boodschap.

Peet en zijn klasgenoten hoefden hun ogen maar dicht te knijpen of ze zagen de schimmen over de straten zwerven. De oude man, die aan het eind van het dorp woonde, voordat de ruimte begon. De melkvaarder. Zijn buurman, een slager die in vee handelde en voor zichzelf ook nog wat koeien op stal had staan. De oude De Groot, met zijn kruidenierswinkel en zijn kaaspakhuis. De schipper die turf en antraciet verkocht, bruine brand en zwarte brand, en die in de zomer met mest, bietenpulp en aardappelfalvoer. Zijn vrouw, die in slechte tijden van boerderij naar boerderij leurde met een juk met twee grote manden vol

Uitgave N. v. G. Meulen, Snesk. No. 12130

Jorwert rond 1910, rechts de herberg – later café – en links achter het hek de oude haven

broden en koekjes. De scharrelaars die daarnaast woonden, kleine mensen die overleefden door klein te blijven: wat klusjes bij een boer, wat handel in petroleum. De werkmán, daarnaast, die ook in de zwarte brand zat. Oude Jantsje, die een kostganger had, een verdwaasde man, dat was zo met de familie geregeld. Evert Beton, dat was zijn bijnaam, vanwege zijn stramgewerkte spieren. Daarnaast het koemelkertje dat touw, carboleum en uierzalf verkocht, en zijn vrouw, die poetste bij de dorpspommeranten.

En dan had je daar op de hoek, bij de brug, waar nu niets meer te zien is, het café van Sijmen Tijssen, waar de bruiloften en de begrafenissen werden gehouden, en waar zelfs de dominee kwam om de lijkrede uit te spreken. Het café was huiskamer, dorps huis en theaterzaal in één. Als de jeugd zich op de winteravonden verzamelde om er het jaarlijkse toneelstuk in te studeren zat Tijssens vrouw Janke ondertussen bij de kachel sokken te stoppen. En Tijssen zelf zat aan een van de tafeltjes in hemdsmouwen de boekhouding te doen, de hele avond lang. Altijd werd het toneelstuk tweemaal opgevoerd: op zondagavond voor het jongvolk, op dinsdagavond voor de getrouwen.

Ooit, lang geleden, had Peet de wereld in geweld. In de kranten hadden verhalen gestaan over een oorlog in Spanje, over bombardementen en over doodgeschoten kinderen, en op een vroege ochtend had hij zijn fiets gepakt. Hij was beginnen te rijden, door het vlakke groene land, van kerktoren naar kerktoren. Hij reed de provincie uit, de zee in, over de lange, kale Afsluitdijk, door Noord-Holland, richting Spanje. Toen begon het donker te worden. Ergens in de buurt van Hoorn herinnerde hij zich nog een ver familielid. Hij werd er liefderijk ontvangen. Toen hij de volgende ochtend wakker werd stond zijn vader al aan zijn bed. Rond koffietijd was Peet weer terug in Jorwert, en hij is er nooit meer weg geweest.

Peet de Groot was aan het eind van zijn leven een lange, mager man, met een wit gezicht en een donkere bril. Ik had weleens met hem zitten praten, samen met zijn vriend Folkert. Ze hadden overal gewerkt: bij boeren, bij de bakker, bij de grasdrogerij, als timmerman, tot in de nok van de toren had Folkert zitten metselen. ‘We hebben een rare tijd meegemaakt, maar het was wel mooi,’ zeiden ze, en dan begonnen ze te vertellen over de uitvoeringen van het dorpstoneel die altijd volle zalen trokken. En over het tippen, een spel dat al eeuwenlang op boerenerven werd gespeeld, en waarbij de spelers met een ingenieuze stokworp een balletje van een wagenwiel moesten wegslaan. Of over de keer dat de toren ingestort was en dat Folkert met zijn accordeon van dorp naar dorp was getrokken en zo wel driehonderd gulden voor een nieuwe toren bij elkaar had gescharreld – de dominee had het geld eerst niet willen aannemen. Of over het verschil tussen gier en stront. De gier waar pis doorheen zat, en nageboortes en andere verrottenis, en die stonk naar brand en zuur. En de stront, de stront van vroeger, vetig en droog, vol stro. En over de vogels en de stront, de vogels die om de stront heen fladderden als de mest werd uitgereden, alle soorten, en over de geluiden, wegebbend over het platteland zonder echo.

Maar nu lag Peet zelf in de boerenkool, dood, voorover in zijn tuin, half in een greppel, en daarna luidden de klokken de voor-

geschreven slagen. Folkert had hem gevonden. 'Hij had nog prei willen plukken, de emmer had hij naast zich. Maar ja, zo gaan die dingen,' zei Folkert in het café.

Ze hadden allebei hun leven lang op het veld doorgebracht met eierzoeken, wat stropen en een paar fuiken in de vaart, en alle avonden hadden ze met hun vrienden op de brug staan beurzen en centje gooien, totdat de radio kwam, en daarna de televisie en niemand meer vanachter de thee te branden was. Als jongens hadden ze het nieuwe licht zien komen, de overgang van petroleumlamp naar elektriciteit, huis na huis, boerderij na boerderij, 's avonds opeens oplichtend in een ongekende helderheid, de één na de ander. Moeders die alles gingen verven en schoonmaken omdat het nieuwe licht zoveel meer onthulde. Alle petroleumlampen die de deur uitgingen. 'Dit zal wat worden!' hadden ze tegen elkaar gezegd.

|15

Ze hadden de komst van de eerste melkmachines op het dorp meegemaakt, het getjoek van de éencilindermotortjes, het schoonmaken van de bougies, altijd weer. De eerste auto's, van de smid en van de notaris.

Folkert was nu klein en gebogen, maar zijn ogen glinsterden door alles heen. In de jaren zeventig had hij de twee rijen nieuwbouwhuizen nog eigenhandig gevoegd. Peet en hij hadden de import zien komen, met hun leefkuilen en hun woeste tuinen, ze hadden de winkels zien verdwijnen, de een na de ander, ze hadden de boerenarbeiders weg zien trekken en ze waren met de nieuwe tijden meegegroeid. 'Als we dood zijn, ja, dan is het uit,' zei Folkert. 'Anders zou het ook maar een gekkenboel worden.' 'Een jonge kán sterven, een oude móét sterven,' zei Peet.

De klokken luidden op de begrafenis van Peet, net zoals ze ook op zijn sterfdag hadden geluid en op de dag dat hij geboren was. De grote klok uit het jaar 1354 en de kleine die in 1748 was overgegoten, omdat er bij het luiden voor de geboorte van prins Willem v een scheur in was gesprongen.

In 1991 was de regeling voor het klokluiden nog eens afgedrukt in het dorpskrantje: 'Bij een sterfgeval wordt de klok om negen uur of 's middags om vier uur geluid. Bij een geboorte

's ochtends om elf uur. Voor een man wordt de grote klok geluid en dan valt de kleine in, voor een vrouw begint de kleine, waarna de grote invalt.' Zo wist je in Jorwert altijd wie er gestorven was, want de codes waren duidelijk, en de rest hoorde je wel van de bureu.

16| De rouwdienst werd in het dorp gehouden, en Peet werd begraven bij de oude toren van Oosterwierum, een paar kilometer verderop. Het was allemaal klein, kort en stil, zoals zijn leven was. Een week later was ik nog eens op het kerkhof gaan kijken: de toren stond eenzaam in de vlakke, de regen kletterde op de klei van het graf, twee bossen rozen en tulpen lagen op de hoop aarde te verwelken.

Folkert vertelde het verhaal hoe hij Peet gevonden had daarna nog zeker dertig keer aan zijn vrienden van het café. Hij had een aparte advertentie in de krant laten zetten, met daarboven: 'Mijn beste vriend'. Hij was – en dat herhaalde hij steeds – alleen maar geschrokken. Onwennig was hij niet.

Het was wreed weer, zoals ze hier zeggen, in die laatste maanden van het jaar. Het land was zo plat als je zelden in de wereld treft, en iedere wolk dreef op je af als een slagschip. De wind floot dagenlang om de natte bomen rond de kerk, maar daarna werd het stil. Het licht verscheen traag, en alles bleef in grijs tinten gehuld. De vogels waren verdwenen. De schapen lagen dicht opeen in het land, in een kring tegen elkaar gedrukt, half in een greppel, de sterkste aan de buitenkant. De nevel versterkte ieder geluid en de verre, onzichtbare stad hoorden we stampen als een scheepsmachine.

Ik woonde in die maanden in het huisje waar Folkert geboren was. Na Folkert had er jarenlang een gezin met negen kinderen geleefd. Van één van de bedsteden was een keuken gemaakt, en daarachter, half onder een kast, hadden ze een kippenhok gebouwd. De ouders sliepen in de overgebleven bedstee, de rest lag op strozakken op zolder.

Nog weer later had kruidenier Kooistra er zijn bakkerijtje met

het wat grotere Mantgum, waar een kleine supermarkt was, en een winkel met potten, pannen, ijzerwaren en plastic bloemen, en een treinhalte om er weg te komen. 'Ik zou er nog niet dood willen liggen,' zeiden de JorwerTERS over Mantgum, want ze haatten hun rivaal met volle overgave.

18| Jorwert zelf was ook niet helemaal niks. Het dorp had een school en een groenteboer, er waren negenentwintig verenigingen, een dorps huis en een ijsbaan, er waren een oude en een jonge notaris, Sjoerd Gjalts van der Hem en Gjalts Sjoerd van der Hem, er waren een dominee en een onderwijzer – al werkte die officieel in een ander dorp – en er was een café dat Het Wapen van Baarderadeel heette.

Er circuleerden oude ansichtkaarten van het dorp, maar daarop kon ik mijn eigen huis met moeite terugvinden. Het stond weggestopt tussen de hoge daken van de boerderijen, de bomen van de pastorietaan en het kerkhof met de oude zadeldaktoeren. De meeste dorpswoningen kliekten daaromheen, en vanaf de terp liepen ze verder af in een paar kleine buurtschappen, een honderdtal huizen in totaal, als ik de handvol nieuwbouwwoningen meetel.

In grote lijnen was het patroon van de straten, stegen en boerderijen sinds de jaren vijftig weinig veranderd. Maar als je met de oudere dorpingen praatte en je zette alle verhalen en alle huizen achter elkaar, dan ontstond een bont gekleurde kralenketting van licht en donker, van belevissen en beschikkingen van het lot, van feesten, liefdes, kinderen, zwoegen, stormen, doodspijnen, van mensenlevens die voor ons totaal onherkenbaar waren geworden – hoewel hun wereld nog maar amper verzonken was.

Laten we het dorp eens tekenen, zoals het er rond 1950 uitzag. We hadden het al over de melkvaarder en het huiskamercafé van Sijmen Tijssen bij de brug. Aan de andere kant van het water had de schilder zijn werkplaats. Even verderop stonden een timmerwinkel en een groentezaak. De groenteman had een karretje waar hij alles op uitstalde, hij had eigen fruitbomen en hij had ook een vrachtboot waarmee hij kaas en groenten wegbracht naar Leeu-